

סוגיה יג: דיני ערבה

רקע

דיני ערבה מועטים, ועיקר הדיון בגמ' בסימני ערבה ובחיוב ליטול ערבי נחל.

מקורות

- א. לג-לד: "מתני' ערבה גזולה... למאי נפקא מינה לגיטי נשים"
- ב. תוס' ד"ה ורבנן, קנה רי"ף טז. באלפס, "מתני' ערבה גזולה... חילפא גילא כשר להושענא" ר"ן מד"ה מתני' ועד ד"ה קנה רא"ש סי' יג רמב"ם פ"ז הל' ג-ד, פ"ח ה"ו ג. שלטי הגבורים טז. באלפס אות ד ד. שו"ע סי' תרמז ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק ב-ג, ו, ט-יב]

הסבר הסוגיה

תנו רבנן ערבי נחל הגדילין על הנחל... תניא אידך ערבי נחל אין לי אלא ערבי נחל של בעל ושל הרים מניין תלמוד לומר ערבי נחל מכל מקום". [בריייתות לג:]

התורה מצוה ליטול "ערבי נחל", ושתי ברייתות [לג:] עוסקות בפירוש המצוה. ברייתא אחת מפרשת: "ערבי נחל הגדילין על הנחל", ובריייתא שניה מפרשת: "אין לי אלא ערבי נחל של בעל ושל הרים מניין תלמוד לומר ערבי נחל מכל מקום". נחלקו הראשונים ביחס בין שתי הבריייתות:

תוס' [ד"ה ורבנן] סובר ששתי הבריייתות חולקות זו על זו. ברייתא אחת דורשת כפשט הפסוק, שניתן ליטול ערבי נחל בלבד, ובריייתא שניה דורשת מ"ערבי" לשון רבים, שניתן לצאת לא רק בערבות הגדלות על נחל, אלא גם בערבות של בעל ושל הרים.

תוס' מוסיף שהמחלוקת בין הבריייתות תלויה במחלוקת התנאים [לד:] במספר הערבות שבלולב. ר' ישמעאל דורש מהפסוק "ערבי נחל" – שתיים, שצריך ליטול שתי ערבות, ולכן אינו דורש ש"ערבי נחל" מרבה של בעל ושל הרים, ורק ערבי נחל כשרות [כבריייתא הראשונה]. רבי עקיבא מסתפק בערבה אחת, ולכן הוא יכול לדרוש כבריייתא השניה ש"ערבי נחל" בא לרבות של בעל ושל הרים. תוס' פוסק כרבי ישמעאל, ולכן הוא סובר שלא יוצאים ידי חובה בערבה שאינה גדלה על נחל [הר"ן (טז. באלפס ד"ה וכתבו) מביא דעה שפוסקים כרבי עקיבא, וניתן לצאת בערבה הגדלה בהרים].

רש"י [ד"ה ערבי נחל הגדלות על הנחל] חולק על התוס', ולדעתו הבריות משלימות זו את זו. הבריות הראשונה עוסקת בקיום המצוה בהידורה, והידור מצוה בערבי נחל, הבריות השנייה עוסקת במה יוצאים ידי חובה, ובכלל ערבה, אף בערבה של בעל ובערבה של הרים יוצאים ידי חובה.

הרמב"ם [הל' לולב פ"ז הל' ג] פוסק: "ערבי נחל האמורות בתורה אינן כל דבר הגדל על הנחל אלא מין ידוע הוא הנקרא ערבי נחל... ורוב מין זה גדל על הנחלים לכך נאמר ערבי נחל, ואפילו היה גדל במדבר או בהרים כשר". הרמב"ם סובר שהבריות הראשונה מגדירה את המין, והבריות השנייה מגדירה את מקום גדילתם, ואין סתירה בין הבריות. הבריות הראשונה קובעת שיוצאים ידי חובה רק במין של "ערבי נחל" – ערבות שרוב גדילתן על נחלים, הבריות השנייה קובעת שאם גידלו "ערבי נחל" בהרים יוצאים בהן ידי חובה, שהתורה לא הקפידה על המיקום אלא על המין.

הגמ' מביאה ברייתא המגדירה את הסימנים של ערבה כשרה ושל צפצפה פסולה. לערבה קנה אדום, ולצפצפה קנה לבן, לערבה עלים משוכים כאלופסה מאורכת, ולצפצפה עלים עגולים, לערבה עלים שחודם חלק, ולצפצפה עלים שחודם משונן כמסור [נ"פגיומות" בלשונו של רש"י]. הרמב"ם [הל' לולב פ"ז הל' ד] מדגיש שסימנים אלו מפי השמועה ממש רבינו.

מוסיפה הגמ' שיש ערבה שחודה משונן והיא כשרה. מסבירה הגמ' שאם החוד דומה למגל, הרי זו ערבה וכשר, ואם החוד דומה למסר, הרי זו צפצפה ופסול. נחלקו הראשונים בהסבר ההבדל בין דומה למגל לבין דומה למסר:

רש"י [ד"ה והתניא דומה למגל כשר] מפרש, שההבדל הוא בצורת השיניים. "דומה למגל" הוא שהשיניים נוטות לצד אחד, כך שאם מעבירים אצבע לצד אחד מקבלים תחושה שהעלה חלק, ואם מעבירים את האצבע לכיוון ההפוך מרגישים את החוד של השיניים. "דומה למסר" הוא שחוד השיניים ניצב לעלה, ולכן מרגישים את השן בשני הכיוונים [במסר ניתן לחתוך גם בהולכתו וגם בחזרתו, ואילו במגל ניתן לחתוך רק בהליכתו].

הרמב"ם [הל' לולב פ"ז הל' ד] מפרש שההבדל הוא בגודל השיניים. "דומה למגל" הוא עלה ש"יש בו תלמים קטנים עד מאד כמו פי מגל קטן". "דומה למסר" הוא עלה שיש לו שיניים גדולות.

הבריות מביאה שלושה סימנים לכשרות ערבה, ושלושה סימנים לפסול צפצפה. נשאלת השאלה מה הדין כשיש רק חלק מהסימנים, האם הוא פסול, כיוון שאין לו את שלושת סימני הכשרות של ערבה, או שהוא כשר כיוון שאין לו את שלושת סימני הפסול של צפצפה?

תוס' [ד"ה קנה] מתייחס לנקודה זו, והוא שואל מדוע הבריות אינה מסתפקת בסימני ערבה והיא מביאה גם סימני צפצפה? מתרץ התוס' שהגמ' הביאה את סימני צפצפה ללמד שרק בשלושה סימני פסול ניתן לפסול [כך מפרש השפת אמת (ד"ה בגמ') את התוס', הכפות תמרים מסתפק בהבנת התוס'. השפת אמת מוכיח מהגמ' שעלה הדומה למסר פסול אפילו כשיש את שני סימני

הכשרות האחרים]. מפשטות הרמב"ם משמע ששלושת הסימנים הללו מגדירים "ערבי נחל", ולא ניתן לצאת בערבה שאין לה את שלושת סימני הכשרות.

"נקטם ראשה... פסול". [משנה לג:]

למדנו שהראשונים נחלקו בדין זה. לפי בעל המאור והר"ן שהדס קטום פסול, ודאי שגם ערבה קטומה פסולה. לפי שיטת הר"ף שהדס קטום כשר, נחלקו הרמב"ם והרמב"ן בדין ערבה קטומה. הרמב"ן סובר שרק בהדס שעליו חופים את עצו, והקטימה אינה ניכרת התירו חכמים קטום, אבל הרמב"ם סובר שקטום כשר גם בהדס וגם בערבה, ופסול בלולב בלבד.

"נפרצו עליה... פסולה... נשרו מקצת עליה... כשרה". [משנה לג:]

ממשנה זו משמע, וכך משמע מהרא"ש [סי' יג] שערבה שנשרו רוב עליה פסולה, ואם נשרו מיעוט עליה, ונשארו רובה, כשרה. שלטי הגבורים [טז]. באלפס אות ד' מצטט את בעל העיטור החולק על דעה זו וסובר, שמספיק עלה אחד [בראש הענף - ריא"ז שם] להכשיר את הערבה [בעל העיטור מפרש: "מקצת" = חלק. אם נפרצו כל העלים - פסולה, אם נשרו חלקם, אפילו נשאר עלה אחד - כשרה].

הרא"ש סובר שאין הבדל בין ערבה לבין הדס, ושניהם כשרים רק כשרוב העלים עליהם. בעל העיטור סובר שיש הבדל בין ערבה לבין הדס, בהדס כתבה התורה "ענף עץ עבות" – הענף חייב להיות מחופה בעלים, ולכן כשרוב העלים נשרו פסול. בערבה אין דין "עבות", ולכן אינו חייב להיות מכוסה בעלים, ומספיק עלה אחד כדי להגדיר את הענף כענף של ערבה [לענין חיוב ערבה שבמקדש, אנו פוסקים כרב ששת (פד:), שמספיק עלה אחד בלבד. בעל העיטור סובר שאין חילוק בין הערבה של המקדש לערבה של הלולב, והרא"ש סובר שיש חילוק ביניהם].

"כמושה... כשרה". [משנה לג:]

דין כמושה מוזכר במשנה בערבה בלבד, ואינו מובא בשאר המינים. בברייתא [לא.] מובא שכל המינים כשרים כשהם כמושים ופסולים שהם יבשים. המשנה הביאה את דין כמוש בערבה, לחדש, שלמרות שערבה מוגדרת בתורה "ערבי נחל" – רוויה במים, ניתן להכשירה אפילו כמושה.

סיכום

ארבע שיטות לראשונים האם יש להקפיד דוקא על ערבות הגדלות על נחל:

א. תוס': הברייתות נחלקו בדין זה, ואנו פוסקים כרבי ישמעאל, שיש ליטול רק ערבי נחל.

ב. ר"ן: הברייתות נחלקו בדין זה, ואנו פוסקים כרבי עקיבא המרבה גם ערבות הגדלות בהרים.

ג. רש"י: הברייתות משלימות זו את זו, למצוה צריך ליטול ערבי נחל, אבל אין כאן עיכובא.

ד. רמב"ם: הברייתות עוסקות בשתי נקודות שונות. חייבים ליטול ערבה ממין ערבות המצוי בנחלים, אבל אין צריך ליטול ערבה הגדלה בפועל בנחלים.

מהרמב"ם משמע שניתן לצאת ידי חובה רק בערבה שיש לה את שלושת הסימנים: קנה אדום, עלה משוך ופיה חלק או דומה למגל. מהתוס' משמע שאם העלה דומה למסר פסול, ואם אינו דומה למסר ניתן להכשירו אפילו בסימן אחד.

ערבה קטומה לדעת הרמב"ם כשרה, לשאר הראשונים פסולה. ערבה שיש לה עלה אחד בלבד, לדעת בעל העיטור כשרה, ולדעת הרא"ש פסולה.

הלכה

מהשו"ע [סי' תרמז סע' א] משמע שהוא פוסק כדעת הרמב"ם, שערבה כשרה רק כשיש לה את שלושת סימני הכשרות [וכך פוסק המשנה ברורה סק"ב בשם הפרי מגדים], ואין הבדל בין ערבה שגדלה על נחל לבין ערבה שגדלה בהרים.

השו"ע [סע' ב] פוסק כרא"ש, שאם נשרו רוב עלי הערבה פסולה. לענין ערבה קטומה הוא מביא את שתי השיטות, את שיטת רוב הראשונים הפוסלים, ואת שיטת הרמב"ם המכשיר. המשנה ברורה [סקי"ב] פוסק שהלכה כשיטת רוב הראשונים שנקטם ראשה פסולה.